

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:1 • 2012

Mystik och brödraskap i narrativ och arkiv

ANDREAS ÖNNERFORS *Lunds universitetsbibliotek*

Kjell Lekeby, *Esoterica i Svenska Frimurarordens arkiv 1776–1803* (Stockholm: Plejaderna 2011). 217 s.

Kjell Lekeby, *Gustaviansk mystik: alkemister, kabbalister, magiker, andeskådare, astrologer och skattgrävare i den esoteriska kretsen kring G. A. Reuterholm, hertig Carl och hertiginnan Charlotta 1776–1803* (Stockholm: Vertigo 2010). 539 s.

Kjell Lekeby, *Gustaf Adolf Reuterholms hemliga arkiv från 1780-talet* (Stockholm: Plejaderna 2011). 88 s.

Peter Ullgren, *Hemligheternas brödraskap: om de svenska frimurarnas historia* (Stockholm: Norstedts 2010). 338 s.

Vilken funktion fyller det organiserade sällskapslivet i den svenska politiska, ekonomiska, sociala och kulturella historien? Vilka aktörer påverkade ordensväsendet och vilka värderingar förmedlades till dess medlemmar? Vilken bild av ordensväsendet finns i folkliga föreställningar?

1735 recipierade den förste frimuraren i Sverige. Det svenska frimureriet tog sin början i en kulturell praxis som överförts från Frankrike; på 1720-talet hade brittiska frimurare i exil grundat de första logerna där. Väl i Sverige utvecklades frimureriet till landets största enskilda organisation. Den blev under 1800- och 1900-talen en integrerad del av Sveriges borgerliga eliters självuppfattning och existerar än idag. Jämte idéer som var väl rotade i tidens upplysningsfilosofi frodades emellertid inom det svenska ordensväsendet under det sena 1700-talet också en mystik på marginalen: alkemi, riddareromantik, magiska praktiker, det som man idag skulle kalla för det esoteriska. Kjell Lekebys här anmälda

skrifter, främst *Gustaviansk mystik* med sina rikhaltiga transkriptioner av källmaterial, fokuserar på denna sida av den svenska alternativa upplysningskulturen. Lekeby introducerar kunnigt till ett stort antal texter och illustrationer som hitintills har varit otillgängliga för forskningen, bland annat den kontroversielle Gustaf Adolf Reuterholms återfunna arkiv. I en separat publikation presenteras arkivet utförligt. I boken *Esoterica* förtecknas det för forskningen tillgängliga arkivet i Svenska Frimurare Orden utförligt. Här kommer en speciell genre av källor till tals som för den nutida läsaren är fascinerande men vars innehåll stundom är svårtillgängligt.

Ett försök till fågelperspektiv på det svenska frimureriets 275-åriga historia erbjuder Peter Ullgrens uttalat populärvetenskapliga översikt *Hemligheternas brödraskap*. Också här står det kuriösa och spektakulära i centrum för framställningen: konspirationsteorier, folkstro, hörsägen. Förvisso är det intressant att läsa om författarens epistemologiska svårigheter att tolka 1700-talets språk och ritualer, men frågan är om boken speglar faktisk historia eller är en produkt av projektioner. Just med tanke på karaktären på några av de värsta förutfattade meningarna om det svenska frimureriet ter sig författarens program som problematiskt. Mot bakgrund av de många missuppfattningar som finns, hade mer saklig och källbaserad framställning av frimureriets utveckling i Sverige varit önskvärd. Överhuvudtaget gränsar det populärvetenskapliga i denna bok mot populism, eftersom fokus är vid det spektakulära.

Författarjaget i boken är oproportionerligt starkt, vilket stundom färgar framställningen till det subjektivt godtyckliga. Ett exempel för godtycket är en i boken anonymiserad nu levande frimurare som ideligen citeras och lägligt uppenbarar sig när Ullgren söker efter förklaringar och tolkningar. Författaren redogör i förordet, en 19 sidor lång brasklapp, att framställningen kan ha sina brister, vilket också till råga uppfylls i bokens kapitel. Ullgren aviserar exempelvis att han enbart, fast utan att trovärdigt redogöra för varför, tänker beröra det etablerade svenska frimureriets historia så som det utvecklats i den idag största organisationen, Svenska Frimurare Orden. Emellertid inleds det första kapitlet med ett manuskript ur den esoteriska Reuterholmsamlingen som inte har någon som helst koppling till det vid tidpunkten florerande svenska frimureriet. Det blir inte tydligt varför detta magiska arbete som skildras här får stå som representativt för det svenska frimureriet eller

åsikter om det. Och i förlängningen kan man således fråga sig varför det svenska kvinnliga 1700-talsfrimureriet, som är lika mycket eller lika litet relaterat till det manliga etablerade frimureriet, helt lämnas därhän. Författaren missar härvidlag en viktig poäng, nämligen att frimureriet, liksom det övriga sällskapsväsendet, under 1700-talet var mer tillåtande gentemot kvinnligt deltagande än under senare sekel.

Att Ullgren knappast kan ha tillgodogjort sig forskningslitteratur om frimureriets internationella utveckling framgår tydligt. I de avsnitt som berör detta ämne tas ingen hänsyn till den allt sedan cirka 20 år ökande akademiska forskningen i området. Också den gryende svenska forskningen inom området behandlas vårdslöst, ett tillkortakommande som inte kan skyllas på det populärvetenskapliga framställningssättet. Förutom brister i källhantering, som har påpekats av andra recensenter, skall också nämnas att Ullgrens antagande att det svenska frimureriets 1700-talsritualer inte är tillgängliga för forskningen är felaktigt. I detta centrala avsnitt använder sig författaren av nutida bearbetningar av ritualen som inte belyser dåtidens föreställningsvärld. Ullgren återger också okritiskt bilder, som sägs föreställa svenska logelokaler, hämtade ur en nazistisk propagandautställning mot frimureriet.

Dessa brister kan möjligen förklaras av ovana att professionellt hantera arkivmaterial om frimureriet. Däremot är bokens undertitel "om de svenska frimurarnas historia" en konceptuell fälla, ett skolexempel på metodologisk nationalism. I Ullgrens bok är de svenska frimurarna uteslutande hemmahörande i ett Sverige i gränserna av 1905. Frimureriet i rikshalvan Finland, besittningarna Wismar och Pommern på tysk mark, den svenska minikolonin S:t Barthélemy, handelsposten i Kanton eller i S:t Petersburg är enligt detta synsätt exkluderat från det svenska frimureriet. Det dynamiska samspelet mellan svenskt och tyskt/kontinentalt frimureri under 1700-talets senare hälft berörs inte, lika lite som frimureriet i den svensk-norska unionen efter 1814, vilket pendlade mellan lojalitet och självständighetssträvande. En annan signifikant episod förbigås, att ett eventuellt införande av svenskt frimureri i England under 1800-talet orsakade en dispyt. Läsaren får heller inte veta att den internationella utvecklingen placerade den svenska storlogen i motsatsställning till det mer politiskt aktiva sydeuropeiska frimureriet. I kapitlet om 1900-talet hade de betydande negativa stämningarna mot frimureriet efter första världskriget kunnat beröras, bland annat

de första svenska översättningarna av Ludendorffs antisemitiska och antifrimureriska konspirationsteorier. Att den sydamerikanska politiska migrationen till Sverige under 1900-talets slut medförde etableringen av ett från Svenska Frimurare Orden avvikande "invandrarfrimureri" är också en episod som inte ingår i Ullgrens koncept av svenskhet. *Hemligheternas brödraskap* hade kunnat tjäna som ett – populärt hållet – faktabaserat referensverk med potential att lyfta fram den dynamiska nästan 300-åriga utvecklingen av ett av Sveriges äldsta ordenssamfund. Läsaren lämnas istället med godtyckligt valda och osammanhängande episoder utan övertygande tolkningsram.

Den stora förtjänsten med *Gustaviansk mystik* och Lekebys 2011 publicerade arkivförteckningar ligger däremot i att frilägga, kategorisera och transkribera källmaterialet och placera det i ett tematiskt sammanhang. Vi får en god inblick i tankevärlden i den esoteriska kretsen kring det gustavianska hovet. Framför allt män men även kvinnor intresserade sig för att passera strikt förnuftsdefinierade gränser och utforska områden bortom det rationella: andliga, spirituella rent av psykologiska sidor hos människan för vilka det ännu inte fanns begrepp. Utmaningen i Lekebys verk är att förstå de esoteriska praktikernas ställning i aktörernas liv, tolkningsförslagen är emellertid få. Ägnade man sig åt magnetism som ett slags salongskuriosa eller använde hertig Carl den som kommunikationskanal för sina politiska åsikter, något Karin Johannisson stipulerade redan 1974? Bidrog de alkemiska hieroglyferna till att skapa ett internt teckensystem eller representerade de drömmen om ett universellt språk? Var de magiska praktikerna uttryck för en kulturell rörelse som gjorde uppror mot förnuftet? Erböd hela det mystiska idékomplexet Lekeby så förtjänstfullt porträtterar en flykt från den auktoritära gustavianska politiska verkligheten, ett slags esoterisk eskapism under en brytningsperiod i Europas historia? Det är inte trovärdigt, så som Lekeby framkastar i *Esoterica*, att esoteriken endast omfamnades för att konservera adelns särställning. En diskussion om detta hade hjälpt läsaren i förståelsen av det disparata källmaterialet som man lätt förlorar sig i.

Böckerna öppnar dörren för mer forskning inom området. Det svenska organiserade sällskapsväsendet kan ses i nytt ljus genom både fördjupande studier och analyser av längre utvecklingslinjer.